

Nieuw onderzoek naar prehistorie in Armenië

Het raadsel van de rotsinscripties, stenen en rotsgraven

In het bergachtige zuidoosten van Armenië, rondom de berg Ughtasar, bevinden zich twee van de belangrijkste prehistorische monumenten van dat land. Honderden inscripties, ingekerfd in de rotsen vlak onder de top en een gigantische stenen cirkel en talloze graven aan de voet van de berg. Wie maakte ze en waarvoor dienden ze? En hoe oud zijn ze precies? Nieuw onderzoek moet uitkomst bieden.

Armenië bestaat voor het grootste gedeelte uit bergen, waarvan de toppen liggen tussen de 2500 en 4000 meter. De dalen hebben een gemiddelde hoogte van 400 meter. De belangrijkste bergketens bevinden zich in het noorden, oosten en zuiden van het land. Al deze bergen zijn, zo blijkt uit recent onderzoek, sinds het Paleolithicum (12.000 BC) 'permanent' bewoond geweest. Vanaf het midden van het Chalcolithicum wordt de menselijke aanwezigheid bevestigd door de vondst van nederzettingen. Van de oudste bewoners zijn die tot op heden nog niet teruggevonden. Hun aanwezigheid blijkt echter uit de vondst van talloze stenen voorwerpen en de restanten van kleine jachtplaatsen. De belangrijkste materiële overblijfselen worden echter gevormd door de inscripties die ze aanbrachten op losse stenen en overhangende rotsen (de zogeheten petroglieden). Afgebeeld werden 'menselijke' figuren, dieren, jachtscènes en 'rituele' dansers. Vrijwel al deze inscripties werden aangebracht op grote hoogtes (rond 3000 meter) en bijna altijd in de omgeving van (kleine) gletsjermen. Dergelijke zeer oude inscripties zijn onder andere gevonden bij Tsghuk (Mets Karakhach),

in de Vardenis-bergketen, bij de bronnen van de Yeghegis-rivier, rond de Khachatsar-berg, in de directe omgeving van het gletsjermeeer bij de Davagioz-berg en onder de top van Ughtasar. Alleen al rondom deze laatste berg, die ten noorden van de stad Sisian op de grens met Azerbeidjan ligt, zijn in de afgelopen jaren 150 inscripties gelokaliseerd uit het Paleolithicum. Dat is echter slechts een fractie van het totaal aantal petroglieden dat hier in een straal van ongeveer 50 kilometer rond de top is gevonden.

Traditie van duizenden jaren

Volgens de Engelse archeologe Tina Walkling van de Universiteit van Raeding is de traditie van het maken van rotsinscripties gedurende duizenden jaren gewoon doorgegaan. 'Blijkbaar was de behoefte om op dit soort plekken de relatie met hun goden en hun omgeving weer te geven ook in latere tijden groot.' Net als hun voorvaders beeldden de mensen uit het Chalcolithicum en de latere bronstijd jachtscènes af, de lokale flora en fauna en op een enkele plek ook 'rituele' handelingen. Vanaf het late Chalcolithicum lijkt het aantal niet-figuratieve inscripties sterk toe te nemen.

Spiralen, stippen en strepen komen dan zowel los als in combinatie met naturalistische elementen voor. De jongste petroglieden rond Ughtasar stammen uit de vierde of vijfde eeuw voor onze jaartelling. Daarna zijn er geen sporen meer gevonden.

Alle petroglieden moeten volgens Tina Walkling zijn aangebracht in de korte periodes waarin deze hoogtes bereikbaar waren. Van half oktober tot eind juni ligt er namelijk een dikke laag sneeuw en is het onbereikbaar. 'Het vermoeden is nu dat de mensen in de zomer met het vee mee naar boven kwamen. In de omgeving van het meer verbleef men dan drie maanden.' Onlangs heeft Tina Walkling vlak onder de top een aantal provisorische onderkomens gelokaliseerd. 'Dat waren vermoedelijk plekken waar de herders als het weer slecht werd schuilden.' Gedurende de korte periode waarin het vee hier werd geweid, werden ook de afbeeldingen in het harde vulkanische steen gekrast.

Inventariseren

Een groot probleem van de petroglieden van Ughtasar (en niet alleen van deze) is dat ze zeer moeilijk precies te dateren zijn. 'Dat komt vooral omdat men duizenden jaren lang gelijksortige afbeeldingen heeft gemaakt, bijvoorbeeld van berggeiten of jachtscènes. Je moet dus heel goed kijken en afbeeldingen naast elkaar leggen om op basis van soms minimale verschillen uitspraken te doen.' Samen met haar collega's van het archeologisch instituut in Yerevan is Tina Walkling nu bezig om alle bekende afbeeldingen te inventariseren, te fotograferen en te tekenen. 'Door uiteindelijk al die afbeeldingen naast elkaar te leggen en ze



Boven en onder: Een groot probleem van de petragliefen van Ughtasar (en niet alleen van deze) is dat ze zeer moeilijk precies te dateren zijn. Dat komt vooral omdat men duizenden jaren lang gelijksoortige afbeeldingen heeft gemaakt, bijvoorbeeld van berggeiten of jachtscènes. Je moet dus heel goed kijken en afbeeldingen naast elkaar leggen om op basis van soms minimale verschillen uitspraken te doen.



Gletschermeer.



te vergelijken hopen we een preciezere chronologie te kunnen vaststellen. Daarnaast nemen we van bepaalde rotsen waar belangrijke inscripties op staan monsters die we in gespecialiseerde laboratoria laten testen.' De vraag die natuurlijk ook rijst is naar de functie van de afbeeldingen. Die vraag is volgens Tina Walkling moeilijk te beantwoorden: 'Ten eerste omdat de afbeeldingen verspreid over een zeer lange periode zijn gemaakt. En omdat we nog geen enkel idee hebben over de sociale verbanden. Leefden de herders hier alleen of kwam men met de hele familie? Wilde men met de afbeeldingen iets speciaals zeggen, of waren het gewoon plaatjes? Wij zijn geneigd te denken dat er op zijn minst een sociale en wellicht een religieuze bedoeling was, vooral de afbeeldingen van slangen, jacht- en dansscènes zouden religieuze connotaties kunnen hebben. Maar zeker weten doen we het niet.' De komende jaren zal Tina met haar team voornamelijk bezig zijn met het inventariseren, zeker omdat de omgeving van het bergmeertje zeer moeilijk te bereiken is en er ook maar twee maanden zijn waarin de klimatologische omstandigheden zodanig zijn dat men er goed kan werken.

Zorats Karer

Wat dat betreft hebben haar collegae van de Universiteit van Oxford die onderzoek doen naar een ander fenomeen uit de prehistorie, dat zich aan de voet van de Ughtasar bevindt,

het gemakkelijker: de stenen cirkels en graven van Zorats Karer liggen op ongeveer 1000 meter hoogte, niet ver van een gelijknamige dorp, en zijn het grootste deel van het jaar via de weg toegankelijk. Maar daar houdt het gemak ook wel op. Want de stenen cirkels en rotsgraven van Zorats Karer zijn sinds ze begin vorige eeuw voor het eerst werden beschreven door Russische archeologen een enigma. De theorieën over de functie van deze site variëren van een bronstijd grafveld met een latere ommuring (die volgens sommigen zelfs door de Romeinen is aangebracht hoewel er verder geen enkele aanwijzing is dat die ooit zover in Armenië zijn doorgedrongen) tot een meer dan zeventuizend jaar oud observatorium

(waarmee het het oudste in zijn soort zou zijn en zelfs meer dan 1000 jaar ouder dan de oudste restanten van Stonehenge). Zorats Karer, of Karahunj zoals het in de volksmond ook wel genoemd wordt, bestaat uit een serie rechtop staande stenen en een groot aantal - de inventarisatie die de Universiteit van München in 2000 heeft uitgevoerd kwam tot 223 - rotsgraven. De meeste daarvan zijn van het type dolmen. De meer dan 150 losse stenen (menhirs) staan in een gebogen, honderden meters lange lijn met in het midden een cirkel. In die cirkel (die uit 80 stenen bestond waarvan er nog 50 overeind staan) ligt een groot graf met twee kamers. Een graf dat bestaat uit zeven zijstenen en vier dekplaten met openingen aan weerszijde.

Waar veel onderzoekers hun hoofd over hebben gebroken is het feit dat er in een aantal van de stenen kleine ronde gaten zitten. Gaten die niet toevallig lijken te zijn ontstaan. En omdat enkele daarvan zo zijn aangebracht dat op bepaalde data (midzomer, midwinter) de zon er precies doorheen valt, zijn er sinds jaar en dag speculaties over een astronomische functie van het geheel. Vooral de Armeense astrofysicus Paris Herouni gaat daarin heel ver. Volgens hem is Zorats Karer als een integraal astronomisch observatorium te beschouwen, en stamt het uit de 7e eeuw voor onze jaartelling. Volgens het rapport van de Universiteit van München is Zorats Karer echter een (uitgebreid) grafveld dat vanaf de vroege bronstijd tot aan de ijzertijd

Het centrale graf met staande stenen in cirkeformatie.



in gebruik is geweest. Later zou het gediend hebben als een toevluchtsoord voor inwoners uit de wijde omgeving in tijden van gevaar. De Duitse archeologen hebben zelfs de restanten van een soort omwalling gelokaliseerd die rond 300 jaar v.Chr. werd aangelegd. En die in het begin van onze jaartelling nog een keer werd versterkt.

Vorig jaar is een nieuw grootschalig onderzoek gestart dat onder leiding staat van de astrofysicus Mirhan Vardanyan verbonden aan de Universiteit van Oxford. Zij gaan nu met behulp van de modernste apparatuur een nieuwe kaart van het gebied maken. Men hoopt zo niet alleen meer inzicht te krijgen in de exacte positie van de stenen, maar zelfs een volledige reconstructie te kunnen maken van wat er gestaan heeft. Ook gaan ze de gaten in de stenen met behulp van computerprogramma's koppelen aan de

standen van hemellichamen. De eerste resultaten van dit onderzoek worden volgend jaar verwacht. Hoewel niet uit te sluiten valt dat bepaalde onderdelen van het complex (louter) astronomische functies hebben gehad, valt ook niet te ontkennen dat deze plek in de loop van vele eeuwen een belangrijke rol speelde in het sociale en religieuze leven van de bewoners van deze streek. 'Een plek waar men zich dan ook graag liet begraven', zo vat Mirhan Vardanyan het samen.

In het onderzoek dat nu loopt zal ook gekeken worden naar de relatie tussen de mensen die in Zorats Karer begraven werden of er hun rituelen verrichtten en de mensen die ruim 2000 meter hoger hun symbolen in de rotsen krasten.

'Het zou voor bepaalde periodes wel eens over dezelfde mensen kunnen gaan', aldus Tina Walking.



Staande stenen in een 'astrologische lijn'.

Tekst: Joost Vermeulen

Foto's: Rénie van der Putte



Staande steen met 'astrologische functie'.